

بسم الله الرحمن الرحيم

بردی شد و توسعه شهر کند کاوس (قابوس)

عباس مختوم نژاد

(۱۳۹۵)

سرشناسه	: مختوم نژاد، عباس / ۱۳۴۵
عنوان و نام پدیدآور	: بررسی رشد و توسعه شهر گنبد کاوس / مختوم نژاد، عباس
مشخصات ناشر	: گلستان: ایل آرمان، تلفن: ۳۳۳۴۰۰۸۴ (۰۱۷).
تایپ و طراحی	: واحد آماده سازی کتاب
مشخصات ظاهری	: ۷۵ص: مصور نمونه، عکس.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۷۸۸۲-۳۶-۱
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا یادداشت: کتابنامه: ۷۰ - ۷۳.
موضوع	: گنبد کاووس
رده بندی کمره	: ۲۱۱۷DSR / ن ۳۳ م ۳۳۹۴
رده بندی دیربی	: ۲۱۲۲/۹۵۵
شماره کتابشناسی	: ۴۰۵۳۸۸۸۸

www.ilanman.ir

نام کتاب: بررسی رشد و توسعه شهر گنبد کاوس

مؤلف: عباس مختوم نژاد

ناشر: انتشارات ایل آرمان - تلفن ناشر: ۳۳۳۴۰۰۸۴ (۰۱۷)

نوبت چاپ: اول سال ۱۳۹۵ (ه. ش.)

شمارگان: ۵۰۰ جلد

تایپ و طراحی: واحد آماده سازی کتاب

قطع: رقعی ۷۵ ص

چاپ: امینی

قیمت: ۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۷۸۸۲ - ۳۶ - ۱

(کلیه حقوق برای مؤلف محفوظ می باشد.)

فهرست

۴	مقدمه
۸	بررسی روند توسعه شهر گنبد از آغاز تاکنون (۱۳۹۴)
۹	گنبد از آغاز پیدایش تا سال ۱۳۲۰
۱۳	گنبد از سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷
۱۶	گنبد از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۴
۲۱	جاییت
۲۷	فرهنگ و گروه‌های مختلف انسانی
۳۳	جمع‌بندی
۳۵	بررسی جهات توسعه شهر در سال‌های اخیر
۳۷	الگوهای توسعه شهر گنبد
۴۸	عوامل جغرافیایی (طبیعی و انسانی) شهر گنبد و توسعه شهر گنبد
	۱- عوامل طبیعی
	توپوگرافی و شیب زمین
۵۲	اقلیم
۵۳	منابع آب
۵۵	منابع خاک
۵۶	عوامل انسانی
	نقش امنیتی شهر (عامل نظامی - سیاسی)
۵۸	عوامل تاریخی و مذهبی
۶۲	مرکزیت مکانی شهر گنبد (حوزه نفوذ)
۶۷	جمع‌بندی
۷۱	منابع و مأخذ

مقدمه

وجه تسمیه و سابقه سکونت گزینی در شهر گنبد کاووس:

شهر گنبد، خصوصیات شهرهای تاریخی ایران را دارا نبوده و در بستر تاریخ تحت همین نام قدمت زیادی ندارد؛ ولی شهری قدیمی بنام جرجان در جنوب غربی این شهر جدید، اعتباری تاریخی بدین شهر داده است. شهر قدیمی جرجان در سه کیلومتری جنوب غربی شهر گنبد و در حوالی امامزاده یحیی بن زید واقع شده و "گنبد جرجان" را از آن روی جرجان نامیده‌اند که جرجان بن لاوذه بن سام بن نوح علیه السلام آن را بنا نهاد" (ذبیحی، مسیح، ۱۳۶۳، ص ۷۰). نام شهر باستانی جرجان قبل از تصرف آن به دست اعراب به ترتیب نامهای هرکانا، هیرکانا و گرگان بوده و بعد از استیلا یزید ابن مهلب سردار عرب در سال ۹۸ هجری، گرگان به تلفظ عربی نام جرجان را به خود گرفت و این نام ماندگار شد. این شهر در دوران زیاری، سامانی و آل بویه وسعت گرفته و به صورت یکی از مراکز هنر اسلامی در آمد.

جرجان در قرن چهارم هجری، مخصوصاً در زمان امرشهر شمس المعالی قابوس بن وشمگیر "اهمیت و شکوه خاصی داشت. در این دوره دانشمندانی همچون "بوعلی سینا" و "ابوبکر خوارزمی" در این شهر، پیرامون مسائل علمی به بحث و مجادله می پرداختند. این شهر از قرن چهارم به بعد اهمیت خود را کم کم از دست داد و در اثر حمله مغولها و تیموریان رو به ویرانی نهاد. تا

جایی که دیگر نه تنها اولین شهر و شهر مهم ایالت گرگان محسوب نمی شد، بلکه در دوره های بعدی به خرابه ای مبدل شد. (نهجیری، عبدالحسین، ۱۳۷۰، ص ۱۹۳) و در عوض "گنبد قابوس" فعلی که در حال حاضر "گنبد کاووس" نامیده می شود در نزدیکی آن رو به توسعه و پیشرفت گذاشت. در این شهر به امر "یر شمس المعالی قابوس بن وشمگیر" امیر آل زیار، بنای یادبود ساخته شده که هم اینک در داخل شهر واقع شده است و به واسطه وجود این بنا است که این شهر را "گنبد قابوس" نام نهادند.^۱

این بنای یادبود که به "مبل گنبد" نیز شهرت یافته است، در سال ۳۹۷ هجری بر روی تپه ای بنا شده است. ارتفاع بنا ۶۵ متر و ارتفاع تپه ای که گنبد بر روی آن قرار گرفته ۱۰ متر می باشد. (ذبیحی، مسیح، ۱۳۶۳، صص ۱۰۹-۱۰۸) این برج آجری که بلندترین برج آجری قدیمی دنیا می باشد و در سال ۱۳۷۵ جشن هزاره آن در این شهر و در کنار همین بنا برگزار گردید به شکل ۱۰ ضلعی منتظم می باشد و در هر ضلع آن ۱۰ دروازه و جا، یک مرتبه در بالا و یک مرتبه در پایین گنبد، عباراتی به خط کوفی نرسته شده است. عین عبارات عربی مکتوب بر اطراف گنبد در ۱۰ ضلع چنین است:

"بسم الله الرحمن الرحيم، هذا القصر العالی، الامیر شمس المعالی، الامیر بن الامیر، قابوس بن وشمگیر، امر بینائه فی حیاته، سنه سبع و تسعین، و ثلثمائه

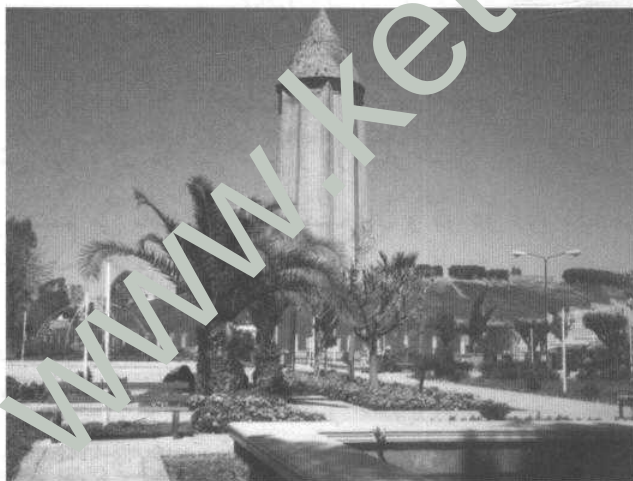
^۱ - برخی این بنا را آرامگاه قابوس بن وشمگیر ذکر کرده اند و برخی علت ایجاد این بنا را راهنمایی مسافران در گذشته دانسته اند زیرا بواسطه واقع شدن در منطقه جلگه ای از همه نقاط پیدا و آشکار است. البته کاوشهایی جهت کشف مقبره انجام گرفته است ولی تا کنون آثاری از مقبره علی الظاهر پیدا نشده است.

قمریه، و سنه خمس و سبعین، و ثلثمائه شمسیه".

ترجمه: به نام خداوند بخشنده مهربان، این قصر عالی، متعلق به امیر شمس المعالی، امیر فرزند امیر، قابوس بن وشمگیر است، که امر کرد به ساختن آن در حیات خود، سال ۳۹۷ قمری و سال ۳۷۵ شمسی.

محیط داخل گنبد سی متر و یکصد و چهل و چهار میلی متر، محیط خارج آن نصد و دو متر و دو یست و هفتاد و هشت میلی متر و مساحت تپه گنبد ۴۸۰۰ متر مربع است (پیشین) (عکس شماره ۱) عکس آرامگاه قابوس بن وشمگیر را نشان می‌دهد.

عکس شماره (۱) آرامگاه قابوس بن وشمگیر

این گنبد حوادث متعددی را به خود دیده است "یک بار نادر شاه به ناحیه شمال ایران آمده و چون راهپیمایی زیادی کرده بود از دیدن میل گنبد خوشحال شد زیرا حدس زد که اینجا شهر بزرگی باید باشد. چون آنجا را تقریباً غیر

مسکونی و ده کوچکی دید بسیار ناراحت شد و امر به تخریب گنبد داد ولی خوشبختانه از این بلا در امان ماند" (معینی، اسدالله، ۱۳۴۴، ص ۱۸۲). سران ایل گوکلان (یکی از ایلات ترکمن) نیز به گمان اینکه گنجی در زیر آن نهفته است امر به پی کنی آن می کنند ولی بعد از مدتی دست از این کار می کشند. ولی بنا به گفته محمد علی قورقانچی (کاردار دولت شاهنشاهی در سال ۱۳۲۱ قمری که مامور گوکلان بود) انگلیسی ها مقدار زیادی از کالاهای نفیسه آنجا را برده اند. روس ها نیز در زمان سلطنت ناصرالدین شاه قاجار به هنگام استقرار کمیسیون مشترک دولت ایران و روس در کنار این بنا به علت عدم استقبال ترکمنها از روسها و به منظور رهبر چشم گرفتن از ترکمنها با توپخانه خود رأس این بنا را از بین برده اند که در سال ۱۳۱۷ به وسیله لهستانی ها تعمیر شده است.

در نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی با نیرومند شدن موج توسعه جهانی، توجه دولت روسیه تزاری به دشتهای بکر قزاقستان و ازبکستان جلب شد و اقدامات نظامی و سیاسی برای تسخیر آن مناطق آغاز گشت. از طرف دیگر با ایجاد زمینه ای برای یک طرز تلقی جدید از ولایات در ذهن دولت مرکزی ایران، در نیمه دوم استیلای سلسله قاجار انگیزه و میل اعمال نفوذ و کنترل بر مناطقی نظیر جلگه گرگان، که تا آن روز مناطقی فاقد ارزش اقتصادی و سیاسی محسوب می شده و تنها یکی از یورتهای ایل قاجار به شمار می آمده، پا گرفت و مجموعه این عوامل باعث پدید آمدن امکانات بالقوه جدیدی شد که پیامد مستقیم آن فعال شدن اقوام ترکمن منطقه بود. اولین عامل تغییر دهنده ای که در

فضای راکد کهن منطقه حرکتی پدید آورد پادگان روسها بود که در اواخر سلطنت ناصرالدین شاه بنا بر عهدنامه ای تحت عنوان کمیسیون مشترک دولتین "ایران و روس" در کنار بنای تاریخی میل قابوس بن وشمگیر مستقر گردید و این اولین نطفه شهر گنبد امروزی بود.

بررسی روند توسعه شهر گنبد از آغاز تاکنون (۱۳۹۴) (مراحل تکوین تاریخی شهر گنبد کاووس)

شهر گنبد در جبهه وسیعی با اراضی مسطح در میان رودخانه گرگان در شمال و یکی از شعبه های آن به نام چهل چای در جنوب واقع گردیده است و یک شهر بین النهرین است. این رودخانه ها در مسیر خود از شرق به غرب روستاهای بسیاری را در کنار خود جای داده و در گوشه ای نزدیک جنوب غربی شهر با یکدیگر تلاقی می نمایند. این شهر به دلیل قدمت کوتاهی که دارد تقریباً از بافت هندسی منسجمی برخوردار است. چون شهری جدید التأسیس می باشد، خصوصیات شهرهای قدیمی ایران را ندارد. شهرهای قدیمی که در مرکز خود از بافت غیر هندسی و نامنظم دوران مودال برخوردار بوده و در خارج از آن به تدریج که شهر توسعه می یابد دارای یک شبکه منظم هندسی می گردند. شهر گنبد برعکس این روند معمول توسعه، در مرکز خود دارای بافت هندسی منظم بوده و به تدریج که شهر توسعه یافته است به دلیل ادغام با روستاهای اطراف و یا محلات حاشیه نشین متراکم، از بافت غیر هندسی و نامنظم برخوردار گردیده است.